

Tükröződések

Ünnepi tanulmánykötet
Domokos Mária
népzenekutató-zenetörténész tiszteletére

L'Harmattan

TÜKRÖZŐDÉSEK

ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET

DOMOKOS MÁRIA

NÉPZENEKUTATÓ-ZENETÖRTÉNÉSZ

TISZTELETÉRE

Szerkesztette: Szalay Olga

L'HARMATTAN – KÖNYVPONT KIADÓ
Budapest, 2012

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.
A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti
Kulturális
Alap

© Szalay Olga, 2012
© A kötet szerzői, 2012
© L'Harmattan, 2012
© Könyvpont Kiadó, 2012
A fotómelléklet Kővári Réka felvétele

ISBN 978 963 236 629 6

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SLR
Via Bava, 37
10124 Torino–Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A L'Harmattan Kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

A szöveget gondozta: Tiszóczy Tamás
Borítóterv: Ujváry Jenő
Előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.,
felelős vezető: Kecskeméty Péter

Tartalom

Előjáró szavak (Szalay Olga)	9
ANDRÁSFALVY BERTALAN	
Őshagyomány és népköltészet	15
JUHÁSZ ZOLTÁN	
Őstípusok, népzenei nyelvek elemzése egy öntanuló modell segítségével	29
PAKSA KATALIN	
A pentatónia mint identitáshordozó a magyar zenében	65
ALMÁSI ISTVÁN	
Népi táncdallamok az 1960-as évek kiadói útvesztőjében	77
KARÁCSONY ZOLTÁN	
Az ugrós táncok osztályozása a magyar táncfolklorisztikában	83
FÜGEDI JÁNOS – VAVRINECZ ANDRÁS	
A tánc és a kísérőzene összefüggései a <i>Régi magyar táncstílus</i> – <i>Az ugrós</i> című monográfiában	105
LÁZÁR KATALIN	
Az ütempáros játékdalok rendezésének néhány problémája	117
LANDGRAF ILDIKÓ	
„Pohja földje legvégéről, Kalevala térségéről.” Finn nyomokon Vikár Béla tudományos pályáján	137
MIKOS ÉVA	
Bartók Béla és Kodály Zoltán zenefolklorisztikai műve a szövegfolklorisztika nézőpontjából	153
RUDASNÉ BAJCSAY MÁRTA	
Kodály gondolatai nyomán a népdalszövegekről. A <i>Székely keserves</i> kórusmű szövegvilága	167
SZALAY ZOLTÁN	
Népdalgyűjtés Csíkmadarason a 20–21. század fordulóján	189
PÁLFY GYULA	
Egy erdélyi vegyes lakosságú falu – Gerendkeresztúr – táncai	211
HALÁSZ PÉTER	
„Bánat, bánat, csukros bánat, Mé' raktál szüvemre várat?” Mit jelent a muzsika egy világtalan gyimesi primás életében?	219

VIRÁGVÖLGYI MÁRTA	
Vonós népzenei hagyományaink továbbéltetése	231
ENDRÓDI JUDIT	
Ritka játékmódok a Kárpát-medence citerajáték hagyományában	255
SIPOS JÁNOS	
A karacsáj népzene magyar kapcsolatai	273
HARANGOZÓ IMRE	
„Mámám mondta vala, a z'Iszten megnyugissza...” Északi csángó népköltészet a kelgyesti Keláru Ludovikné Keláru Agata emlékezetének tükrében	297
IANCU LAURA	
„Csak név szerint mondhatók katolikusoknak.” Adalékok a moldvai magyarok 19. századi identitásának rekonstruálásához	313
BERLÁSZ MELINDA	
Domokos Pál Péter és Veress Sándor utolsó találkozása (Veress Sándor köszöntője: Bern, 1983. november 30.)	337
FELFÖLDI LÁSZLÓ	
Pallostánc. Újabb adalékok Domokos Pál Péter tánc történeti kutatásaihoz	353
MUCKENHAUPT ERZSÉBET	
Makulatúrából felismert szedés- és szövegváltozat 1676-ból, Csíksomlyóról	371
KÖVÁRI RÉKA	
„Ad notam...” – énekek és énekelt drámaszövegek három 18. századi csíksomlyói passióban	385
RICHTER PÁL	
Contra terrae motum – ferences énekek a földindulások ellen	417
MEDGYESY S. NORBERT	
A <i>Perenyei kéziratos énekeskönyv</i> (1855–) néhány 17. századi dallama a mai népi gyakorlatban	433
SERGIO DE LA OSSA	
Karácsonyi énekek Galíciában	457
VARGYAS GÁBOR	
A mangó és a megértés édes örömei. Egy gyöngyszem a brú beszédetnográfia tárházából	489
CZAGÁNY ZSUZSA	
A <i>Zalka Antifonále</i> utolsó lapja	503
PAPP ÁGNES	
Ki volt az 1674-es kassai <i>Cantus Catholici</i> szerkesztője?	515
FERENCZI ILONA	
Az organális többszólamúság nyomai egyszólamú dallamainkban. Egy kolozsvári énekeskönyv tanulságai	535
FAJCSÁK ATTILA	
A Mainerio-féle <i>Ungarescha</i> -dallam élettanához	547

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
16–18. századi magyar vonatkozású táncdallamok népzenei kapcsolataihoz . .	565
ROVÁTKAY LAJOS	
Gáti István <i>Magyarjáról</i> . Magyaros hangvétél W. Fr. Herschel	
1761-es keltezésű vonósszimfóniájában	579
KOMLÓS KATALIN	
<i>Bauerntanz</i> : hagyomány, kontrapunktikus játék és apai örökség	
C. P. E. Bach miniatűrjében	603
SZACSVAI KIM KATALIN	
A vokális–hangszeres repertoár forrásai a 18. századi Magyarországon.	
Hangszer- és kottainventáriumok	613
SAS ÁGNES	
Pozsony és Pest-Buda. A fővárosváltás körülményei és hatása	
a zenei élet különböző területein	635
TALLIÁN TIBOR	
„...minden tagja a társaságnak a rendezőtől való függés alól ki nem eshetik”	
Operarendezés a Nemzeti Színház első évtizedében	657
ECKHARDT MÁRIA	
Egy életút kísérői. A zsolnárok Liszt zenéjében	687
LAMPERT VERA	
Előadási jelek és értelmezésük Bartók népdalfeldolgozásaiban	699
VIKÁRIUS LÁSZLÓ	
„Kanásznóta” és „Kanásztánc”. Bartók: <i>Gyermekeknek</i> , II. füzet,	
XXXIX és XLII.	725
OLSVAI IMRE	
A Dél-Dunántúl hangja Bartók zenéjében	751
<i>Függelék</i>	
NÉMETH ISTVÁN: Népzenei gyűjtőutak Domokos Máriával	
Bukovinában és Moldvában	771
<i>A kötet szerzői és közreműködői . . . . .</i>	803
DVD-ROM melléklet	

A karacsáj népzene magyar kapcsolatai

A Kaukázus északi előtere kitüntetett stratégiai helyen van az eurázsiai sztyeppén való kelet–nyugat irányú közlekedésben. A Kaszpi-tó és az Ural hegység miatt itt összeszűkül a sztyeppe, ezért a nagy népvándorlások népei, többek között a hunok és avarok itt haladtak át nyugatabbra levő céljaik felé, majd birodalmuk felbomlása után egyes csoportjaik ide tértek vissza.

A magyar őstörténetben, a magyarság kialakulásában e területnek nagy jelentősége van. Itt volt a don–kubányi őshaza, ahova a magyarok az 5. században ogur–török csoportokkal együtt költöztek, majd a Kazár Birodalom rendszerébe beilleszkedve folytatódott az intenzívebb állattartó és földműves kultúrára való áttérésük. Újabban csatlakozott néphez illően északon határvédő funkciókat láttak el, délnyugaton pedig az alánokkal kerültek érintkezésbe. Talán az alán–magyar fejedelmi házasságokra utalva itt játszódik krónikáink elbeszélése, melyben a Meotisz-, vagyis az Azovi-tenger ingoványaiban elrabolják Dula alán fejedelem lányait, akik azután Hunor és Magor feleségei lesznek.

Ezen a területen a magyarok kapcsolatba kerültek onogurokkal, szabirokkal, türkökkel, török-kazárokkal, bolgárokkal, alánokkal és nyilván más népekkel is, mielőtt 670 körül Etelközbe vonultak, ahonnan végül a kabarokkal együtt egy besenyő támadás miatt 895-ben a Kárpát-medencébe érkeztek.

Nem véletlen hát, hogy már ősünk is érdeklődtek e terület iránt. Béla király támogatásával, 1232 táján, egy Ottó nevű domonkos szerzetes néhány társával a krónikákban említett magyarok felkutatására indult. Célját el is érte, és minden bizonnyal azokkal a Kaukázus környékén élő magyarokkal találkozott, akikről Bíborbanszületett Konstantin császár (959) is említést tett, megjegyezve, hogy azok a Kárpát-medencei magyarsággal követek útján érintkeztek.¹

Ottóék útmutatásai nyomán indult el 1235-ben Julianus, ugyancsak domonkos szerzetes, a társaival egy újabb expedícióra. Ők azonban már nem

¹ Konstantin császár e munkáját feltehetőleg 952-re fejezhette be. Könyvének eredetileg nem volt címe, első kiadója, Meursius nevezte el 1611-ben *De administrando imperio*-nak (RÓNA-TAS 1996: 57.).

akadtak Ottó magyarjainak nyomára, ezért északra fordultak, és a Volga mellett találtak rá egy másik magyar népcsoportra.²

Ettől az időponttól egészen a 18. század végéig nem történt újabb magyar kutatás a Kaukázusban. A 18. század végén, a 19. század elején azonban az öntudatra ébredő magyarság közgondolkodásának központjába került az őshaza kutatása, az ázsiai rokon népek felkeresése. Az első komolyabb magyar kutató a vidéken Ógyallai Besse János (1765–1841) volt, ő 1829-ben jutott el a Kaukázusba, sok népcsoportot megismert, de értékelhető magyar vonatkozásokat nem talált (VÁSÁRY 1972).

1895-ben vezetett expedíciót a Kaukázusba, majd Közép-Ázsiába Zichy Jenő gróf (1837–1906). Noha a gróf melengetett bizonyos reményeket, hogy megtalálják a kaukázusi magyarokat, az expedíció tagjai már nem hittek ebben (CHOLNOKY 1905; ZICHY 1897; ERDÉLYI 2000: 274–285.). Dolgukat nehezítette az is, hogy nem tudtak oroszul, ami már akkor közlekedő nyelv volt, és nem ismertek a számtalan kaukázusi nyelv közül egyet sem. Igaz, az expedíció egyik tagja, Szentkatolnai Bálint Gábor elkészítette a kabard nyelv rövid leíró nyelvtanát, de kabardul ő sem beszélt jól.

A nyelvi viszonyokról most csak annyit, hogy az Észak-Kaukázusban függőleges nyelvi tagolódás érvényesül. A sztyeppe és az alsó régió törökös nyelve lett a *lingua franca* a lejjebb fekvő legelőkön, amerre a többnyelvű pásztorok kereskedtek, illetve télen letelepedtek. Mielőtt az oroszok meghódították a térséget, itt török népek domináltak: a Dél-Kaukázusban az azerik, északnyugaton és középen a nogajok, északkeleten pedig a kumükök. A török népek hatását fokozta fejlettebb politikai szervezettségük is, ezért az Észak-Kaukázusban is erős volt az eltörökösödés, és ez a tendencia az orosz forradalom után még egy évtizedig erősen érezhető volt.

Mégis megindulhatott volna a Kaukázus-kutatás, de az 1905-ös oroszországi forradalom és az első világháború megváltoztatta a helybeli viszonyokat is, nagyon megnehezítve a személyes kutatást, így a második világháború végéig csak Fettich Nándor (1900–1971) magyar régész jutott el Tbiliszibe.

A második világháború után a Kaukázus déli oldalán fekvő Grúziával és Örményországgal kezdett kialakulni tudományos és kulturális kapcsolat, de ez sem sikerült úgy, ahogy annak idején a Zichy-expedíció tagjai elképzelték. 1966-ban Erdélyi István meglátogatta Azerbajdzsán, Dagesztán, Grúzia és Észak-Oszétia több múzeumát és kutatóhelyét, majd később Csecsenföldet is, 1978-ban pedig egy kisebb kutatócsoporttal bejárta Észak-Oszétiát, a Kabard-Balkár Autonóm Köztársaságot és a Kubán völgyét.³

² Részletesebb leírását lásd GLATZ 1996: 97. (A „Kaukázusi magyarok” című cikkében.)

³ Részletesebben lásd Erdélyi 2000.

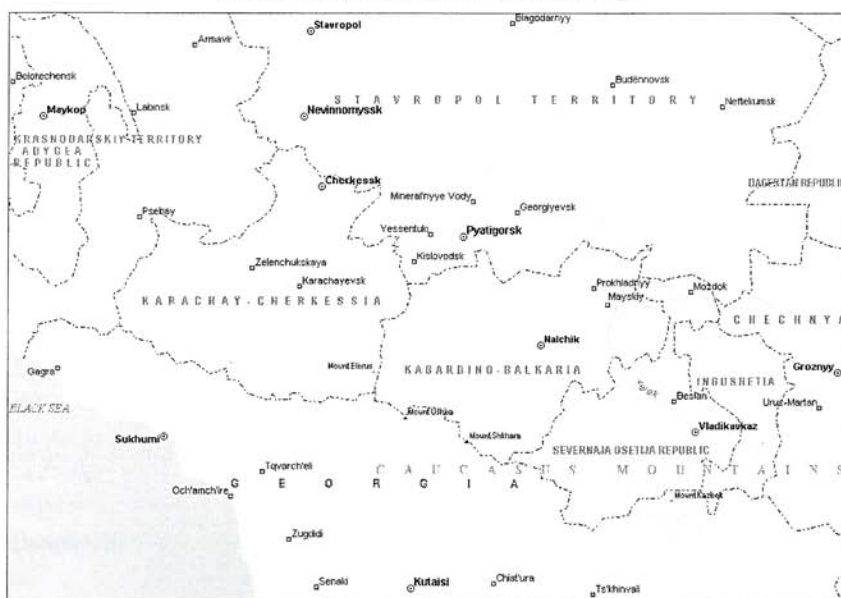
Czeglédy Károly, a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem arab filológia tanszékének vezetője kaukázusi tanszékcsoporthoz szeretett volna szervezni (CZEGLEDY 1955). A kutatók azonban nem a török népek, hanem főként az örmények (Schütz Ödön) és a grúzok (Tompos Erzsébet, Istvánovits Márton, Bíró Mária) kultúrájával foglalkoztak. Tardy Lajos kultúrtörténész is elsősorban grúziai témákat kutatott (TARDY 1971; 1973; 1988).

Noha még néhány kisebb jelentőségű tanulmányút megvalósult, a régió magyar szempontból való érdekessége ellenére jelentős kutatásokra és terepmunkákra a Zichy-expedíció óta magyar részről nem került sor, és a megvalósult kutatások, látogatások java része is inkább a Kaukázus déli oldalát érintette.

Mindezek ismeretében talán még nagyobb súlya van korábbi azeri kutatásainknak,⁴ valamint az összehasonlító igényű kaukázusi és törökországi karacsáj–balkár népzenei kutatásainknak.

Külön említést érdemel, hogy a karacsáj népzeneről lényegében nincs komolyabb tanulmány vagy könyv, Omar OTAROV kaukázusi karacsáj–balkár dallamgyűjteményében (2001) nem a legtipikusabb dallamok szerepelnek, a törökországi karacsáj–malkárook népzenejéről pedig korábban egyáltalán nem jelent meg publikáció.

Térkép. A karacsáj–balkár terület térképe

⁴ Eredményeimet angolul, valamint azeri és magyar nyelven is közzétettem (Sipos 2004; 2006; 2010).

A történelmi adatok alapján tehát a magyar és a karacsáj népzene egyes rétegei között akár genetikai összefüggések is lehetnek, és valóban sok karacsáj dallamnak van meggyőzően közeli vagy kissé távolabbi magyar párhuzama. A karacsáj és a magyar népzében a dallamvonalak hasonlóságán kívül más összefüggések is mutatkoznak. Előbb vegyük ezeket sorra.

A karacsáj népzene jellemzői

Hangsor. Leggyakoribb a kisterces (63%), ezen belül főként az eol (54%) és kevésbé a fríg (6%) és a dór (3%). A nagyterces hangsorok közül (35%) túlnyomó többségben van a mixolíd. Ez a kép nagyjából megegyezik a magyarral, noha nálunk kisebb a nagyterces hangsorok aránya.

Pentaton nyomokat elképzelhetővé tenne az összetett karacsáj etnogenezis, melyben a sokféle szálból szőtt kaukázusi és iráni népesség mellett különféle török népek is megtalálhatók. Különösen akkor lenne jogos a várakozásunk, ha minden török nép zenéje pentatonos lenne, tudjuk azonban, hogy ez nincs így. És valóban: az egyes rétegeiben határozottan *la*-pentaton magyar népzenevel szemben a karacsáj népzében alig van olyan dallam, mely pentaton hangsoron mozog. Legfeljebb dallam elején, dallam végén, illetve sorvégeken hallunk pentaton fordulatokat.⁵

Az *1. példában* olyan dallamot látunk, melynek hangkészletéből a 2. fok hiányzik, és egyes variánsaiban a 6. fokot is csak hangsúlytalan helyeken használja.⁶ Nemcsak hangsorában, de dallammozgásában is akadnak hasonlóak a magyar népzene ereszkedő dalai között,⁷ itt azonban csak egyes zenei megoldások véletlenszerű és kissé távoli hasonlóságáról beszélhetünk, nem pedig genetikusan megalapozott dallampárhuzamokról.

Forma. A karacsáj népzében mindössze kilenc egymagú és három hárommagú dallam van,⁸ ugyanis ezt a népzénet alapvetően a két- illetve négy- magú szerkezetek jellemzik. Ezen belül azonban sok alformát látunk.

⁵ Dallam elején pl. *s*–*d*–*r*; *s*–*m*–*r*; *m*–*r*–*d*–*l*; *m*–*d*–*r*–*s*, dallam végén *s*–*m*–*r*–*d*, sorvégeken *m*–*d*–*l*; *d*–*l*, –*s*.; *s*–*m*–*d*, illetve *r*–*s*, vagy *r*–*l*.

⁶ Erről részletesebben lásd SÍPOS 2002.

⁷ Pl. az ereszkedő pásztordalok csoportjába tartozó „Édesanyám rózsafája” dallamtípus (típusrendi száma 18.079.00.01).

⁸ A két hosszú, kettéosztható sorból álló dallamot négy rövid sorból állónak veszem, a refrént pedig figyelmen kívül hagyom a dallamok osztályozásánál. Azokat a dallamokat, melyeknek II. sora az alaphangon zárul, és ugyancsak az alaphangon záródó, nem túl karakteres, kis ambitusú sorral folytatódnak, többnyire kétsorosaknak veszem.

1. példa. Ali éneke

A kétmagúak közül kiemelkedik az AB forma (13%), és 4–5 darab a következő formák mindegyikéből akad: AAAB, AB_vAB, AB $\overline{\text{B}}\overline{\text{B}}^9$, illetve AB+refrén. Mindez a magyar népzénétől sem idegen, bár nálunk az AAAB forma ritka.

Messze legnépesebb a részlegesen vagy teljesen független négy sorból álló karacsáj dallamok csoportja (55%), igen változatos, többnyire ereszkedő sorvégződésekkal. A leggyakoribb ABCD (34%) forma a karacsáj és a magyar népzében is fontos szerepet játszik. Jelentősebbek még a többnyire régies zenei anyagot hordozó AB^k/AB és AB/AC (9%), ABBC (1,4%) és AB/CB (2%) formák, melyek azonban a magyar népzében nem gyakoriak. Ugyanakkor az AA_(v)BC (9%) nálunk is elterjedt, igaz, elsősorban műzenei eredetű dallamokban.

Több négymagú dallam sorai között látunk szekund- vagy tercpárhuzamot, 2-3-szor fordul elő A²BAC és A³B³AB, míg a kétmagúaknál lényegében nincs ilyen sor-megfelelés.

Érdekeseek számunkra a magyar népzene egy rétegére oly jellemző kvart-, kvintpárhuzamok. A karacsáj népzében viszonylag gyakori az AB^{4/5}CB (5%), valamint az AB^{4/5}AB (4%) forma, ezekben a II. és a IV. sor között lát-

⁹ $\overline{\text{B}}$ -vel azt a sort jelöltem, amely a B sorral azonos hangon zár, dallamvonala pedig a B sorhoz hasonlóan, de az alatt mozog.

2. példa. Karacsáj kvintváltó dallam

$\text{♩} = 108$

Se - ni qa - ra ça - cîn ta - ba - nî - ȝa že - te,

Köz - le - rin — kü - le tur - ǵal - lay.

U - zun kir - pik - le - rin köz - le - ri - ȝi ȝa - ba,

Ȝa - rîq - lî - ğî - ȝî ȝa - şîr - ǵal - lay.

ható kvart- vagy kvintváltás. A magyar kvintváltókban sem ritka, hogy az I. és III. sorok kevésbé hasonlítanak, mint a II. és a IV. sorok.

Még jobban emlékeztetnek azonban a magyar kvintváltó formákra az A^4B^4AB (2 db), $A^5A^5A^2A$ (1 db) és főként az A^5B^5AB (4 db), valamint A^5A^5BA (3 db) szerkezetű dallamok. Azonban ha e karacsáj dallamokat összevetjük a magyar pentaton kvintváltókkal, világossá válik, hogy a szerkezeti hasonlóságból itt sem következik genetikai azonosság. A karacsájoknál ugyanis nem egy rövid pentaton motívum kvarttal-kvinttel lejjebb történő megismétléséről van szó, hanem egy magasabb első és egy alacsonyabb második rész közötti többé-kevésbé véletlenszerű párhuzamról (2. példa).

Néhány négysoros karacsáj dallamnál $A^4A^3A^2A$, $A^3A^2A^2A$ formájú szekund-szekvenciás ereszkedést látunk, ez nem ritka az anatóliai török népzeneben sem. A magyar népzenei rendszerezésekben a lefelé szekvenciázó dallamok egy részét a sirató stílushoz soroljuk, azonban e magyar dallamok hosszú sorai zeneileg jelentősen eltérnek a rendszerint rövid sorokból építkező, szekvenciázva ereszkedő karacsáj táncdaloktól.

Előfordul kupolás, visszatérő szerkezet is, még AA^5A^5A formában is, ez azonban a karacsájoknál orosz könnyűzenei hatásnak tartható, bár egy részletesebb vizsgálat itt indokolt lehetne (3. példa).

3. példa. Egy kupolás karacsáj dallam

Hangterjedelem. A tipikus karacsáj dalok hangterjedelme nagy, de mivel a magyar dallamokkal ellentétben nemigen ereszkednek az alaphang alá, a leggyakoribb ambitus 1–8 (26%). Ezt követi négy nagyobb ambituscsoport: 1–7 (16%), 1–6 (15%), 1–5 (12%), 1–9 (10%), majd négy kisebb: 1–10 (3%), 1– $\flat$ 9 (2,5%), 1–4 (2%) és 1– $\sharp$ 6 (1,5%). Mindössze egy-egy dallam képviseli a legszűkebb 1–3 és a legtágabb 1–11 ambitust. Mindez meglehetősen hasonlít a magyar képhez.

Az alaphang alá lenyúló dallamok sokszor más egyedi vonásokat is mutatnak: többségük plagális ereszkedő–emelkedő. Néha az ambitus oly módon bővül, hogy a dallam leugrik az V. fokra; ez a magyar népzeneben ritkán fordul elő.¹⁰ A karacsáj dallamsorok végén a VII. fok ritka, de nem kivételes (4%), az alaphang alatti sávba is benyúló nagyobb ambitusok közül csak a VII–5 jelentősebb (3%).

Előadásmód, metrum. A régebbi stílusú dalait mindkét nép szívesen éneкли *parlando–rubato* előadásban (42%!), a *giusto* előadásnál pedig mindkét népnél jellemző a 2/4, illetve 4/4 (44%), a karacsájoknál pedig ezenkívül a 6/8 ütem-előjelzés is (5%). Aszimmetrikus ritmusok alig fordulnak elő, leginkább az 5/8

¹⁰ Egy példa magyar dallamvégi 1–*m* ugrására a Típusrend: 16.183-as típusa.

hallható egyes vallási *zikr*-dallamokban¹¹ (5%). Ez a fajta aszimmetria a magyar népzeneben is csak szórványosan fordul elő. A karacsáj népzeneben nem fordul elő az a nálunk viszonylag gyakori hármas osztású aszimmetria, melyet röviden 3+2+2-es beosztású 7/8-nak vagy 3+2+3-as beosztású 8/8-nak lehet leírni.

Ritmusképletek. Kiugróan sok a $\text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩}$, a $\text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩}$, valamint a $\text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩}$ – ezek a magyar népzenenek is a legfontosabb ritmusképletei. Jelentősebbek még a magyar népzene különböző rétegeiben szintén fontos szerepet játszó $\text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩}$, a $\text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩}$, és $\text{♩} \text{♩} | \text{♩}$, a $\text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩}$ és $\text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩}$, valamint a $\text{♩} \text{♩} \text{♩}$.

Dallamvonal szerinti hasonlóságok

Egy kis kitérőt kell tennünk a dallamvonal alapján történő összehasonlítások előtt, hogy elgondolkozzunk, mikor is tartsunk hasonlónak két dallamot. Ha a magyar népzeneben egy réteget, osztályt vagy stílust szemügyre veszünk, hamar feltűnik, hogy sok szempontból igen eltérő dallamokat is tartalmaznak. Amikor például az adott osztályt a dallamvonal hasonlósága tartja össze, eltérő metrikai, ritmikai stb. szerkezetű dallamok tartozhatnak bele. Mégis: ha dallamvonaluk általános mozgása, illetve a dallamok fontos stílusjegyei megegyeznek, és különösen, ha közéjük egymásra nagyon hasonlító dallamok sorozatából összekötő lánc építhető, a két dallamot tarthatjuk rokonnak, stílárisan egyezőnek.

A magyar népzene elemzése magas fokot ért el, és a dallamtípusok jelentős része beleillik a népzenei rendszer valamelyik helyére. Ha azonban más népek, más zenei rendszerek alapvetően hasonló, sok szempontból azonban eltérő dallamaival vetünk össze magyar dallamokat, az új dallamok a korábbi osztályozást más fénybe helyezhetik. Például a karacsáj és a magyar népzeneben is alapvetően fontos réteget alkotnak a négysoros ereszkedő dallamok. Ugyanakkor egy magyar fülnek a nagy dallambeli hasonlóság ellenére is idegennek tűnhetnek egyes négysoros karacsáj dallamok és vice versa, mert egyes zenei fordulataik, a pentatonizáltság foka, a ritmus stb. szokatlan, eltérő.

Most hasonlónak veszek két dallamot, legyen az karacsáj vagy magyar, ha soraik magasságviszonyai, dallammozgásuk jellegzetességei és skálájuk karaktere (pl. nagyterces, illetve kisterces) megegyezik. Az így kapott karacsáj–magyar népzenei párhuzamok jelentős része dallamvonalban, dallammozgásban, szerkezetben, alapvető ritmusokban és dallamfordulatokban stb. is igen közeli. A genetikus hasonlóság kifejezést csak azért nem kockáztatnám meg, mert erre nincs, nem is lehet bizonyítékunk.

¹¹ Az iszlám szúfi ágának szertartási énekei, amelyekben Allah nevét emlegetik.

Többször került már szóba egyes anatóliai török és magyar zenei stílusok, stílusrétegek hasonlósága. Erről általánosságban annyit kell tudni, hogy Anatólia népzeneje az ottani összetett etnogenezisnek, a nagy népességnek és a kiterjedt területnek megfelelően igen komplex. A legkülönbözőbb zenei formák és alakzatok találhatók meg itt, a legegyszerűbbektől az igen fejlettekig. Ezen belül néhány fontos, központi anatóliai stílusnak magyar stíluspárhuzamai is vannak. A karacsáj népzene kevésbé összetett, mint az anatóliai, itt a legegyszerűbb és legösszetettebb dallamok ritkábbak, domináns az oktáv ambitusú két- vagy négysoros forma. Mindez nagy vonalakban megfelel a magyar népzene mai képének.

A karacsáj–magyar dallampárhuzamoknál először a fontosabb és nagyobb rétegekbe tartozókat vesszük sorra. Itt nagyszámú egymáshoz hasonló dallamot találunk a párhuzamok mindkét oldalán, és sok esetben szorosabb kapcsolatra gondolhatunk. Ezután vizsgáljuk az elszórtabb, illetve bizonytalanabb összevetéseket. A karacsáj dallamokat a következő tömbökbe rendeztem.¹²

<i>A karacsáj dallamok zenei osztályai</i>		
1.	Forgó, valamint a plagális mozgás	*
2.	Egy vagy két rövid sor és változataik, ezen belül a 2.2 csoport (2) kadenciával	*
3.	Négy rövid sor (1) főkadenciával	
4.	Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, kupolás vagy álkupolás szerkezettel, 1 (x) y kadenciákkal	*
5.	Négy rövid sor I (VII) x kadenciákkal	
6.	Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal	**
7.	Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal	
8.	Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel	
9.	Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal	
10.	Egy- vagy kétsoros tripodikus	**
11.	Négysoros tripodikus	**
12.	Speciális szerkezetű jir dallamok	*
13.	Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel	**

Vegyük most sorra rendszerünkben azokat a karacsáj zenei osztályokat, amelyekhez meggyőző magyar párhuzamokat állíthatunk. Ezek az 1, 2, 4, 6, 10. és 12.

¹² *-gal jelzem, ha távolabbi, és **-gal, ha szorosabb az összefüggés egy magyar és egy karacsáj zenei osztály vagy csoport között.

1. osztály: forgó, valamint a plagális mozgást végző dallamok

Kodály Zoltán szerint „az ütempárok vagy általában rövid motívumok vég nélküli ismétlése ott van mint jellemző forma minden primitív nép zenéjében, sőt fejlettebb népek ősi hagyományaiban is” (KODÁLY 1976: 54.). Ez a *mai* karacsáj népzeneben legfeljebb a hangszeres repertoárra igaz, mert az 1300 dalból álló, vokális karacsáj gyűjtésben mindössze két ütempáros dallam fordul elő: egy *l-m* biton motívumon mozgó és egy *m-r-d* trichord kö-zépső hangja körül forgó (4. példa). Ez utóbbi a magyar és anatóliai gyermekdaloknak és esővarázsló dallamoknak is az egyik fő típusa.¹³ A karacsájoknál a dallam műfaja szintén esővarázslás. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy akárcsak az azeriknél, törököknél vagy a kazakoknál, a Korán-recitálás egyes dallamai a karacsájoknál is a *m-r-d* trichordon mozognak, és *re* hangon érnek véget. A másik jellegzetes magyar gyermekjáték-motívum, a *s-l-s-m*, mely gyakran egészül ki lefelé dūr-hexachorddá, a karacsáj népzeneben nem található meg.¹⁴

Az 1. osztályban az ütempáros dallamokon kívül *ereszkedő-emelkedő* mozgást végző *plagális* dallamok is találhatók. A magyar *regös* dallamok is ilyenek, ezek származásának, rokonságának kérdése már a 20. század fordulója óta a népzene kutatás sokat vitatott témái közé tartozik. Sokan sámánszertartás maradékának látják, mely még a honfoglalás előtt bizánci, szláv és kaukázusi (!) hatásokat is magába fogadott. A most tárgyalt karacsáj dallamok a magyar regös dallamokhoz hasonlóan idegenek az alapvetően ereszkedő régi stílusú dallamok között; ugyanakkor szövegeik mindkét népnél régi hagyományokra utalnak, sokuk műfaja esővarázslás, altató, illetve az ősvallással kapcsolatos. Ez a zenei forma régebbi hagyományokra mutat, és ma már csak néhány dallam képviseli. Ha a magyar regösének varázserejű révülésre használatos *Hej, regő, rejtem/rajta, dehó-reme-róma* formuláját nem is, de ismétlődő szövegrefréneket e karacsáj dallamokban is hallunk. Az általánosabb strukturális hasonlóságok mellett a karacsáj *ereszkedő-emelkedő* dallamok néhány magyar regös dallamtípussal közelebbi hasonlóságot is mutatnak, amint azt az 5. példán látjuk.

¹³ A *m-r-d-r* forgó motívumra énekelik a magyarok is melegvarázsló, bőségvarázsló vagy esőhívogató-esővarázsló dalaikat, néha zöld ágat lengetve. A kiszehajtásnak pontos zenei és szó-kás-megfelelője van többek között Anatóliában is.

¹⁴ Itt említjük meg, hogy magyar gyermekdalok párhuzama nem bukkant elő finnugor népek zenéjében, pedig épp ott kellene, hogy bőséges legyen, mégpedig döntően a *m-r-d-r* forgó illetve a *s-l-s-m* motívumokból álló dallamok között.

4. példa. A m-r-d trichord középső hangja körül forgó karacsáj dallam

$\text{♩} = 92$

Caη- ηur ca - wa - dı Cık - kır a - wa - dı

A - nam iy - nek sa - wa - dı

1.
2.

5. példa. Ereszkedő–emelkedő dallamok a) karacsáj dallam

b) magyar regös dallam (MNT II: Nr. 866.)

$\text{♩} = 88$

a)

b)

2. osztály 2.2 csoport: két rövid sor és változataik (2)-es kadenciával

A két rövid sorból álló dallamok között nyolcnak a főkadenciája (2), ezek mind nagyterces skálán mozognak, többnyire szűk (1–4/5) ambitussal. A dalok bizonyos formai hasonlóságot mutatnak a magyar diatonikus sirató kisformájával, de azok *parlando* előadásmódjával és változékony, improvizatív soraival szemben itt többségében feszes előadásban előadott, rövid sorokból építkező táncdalokat látunk.¹⁵ Egyesek közülük azonban aprózottabb előadásukkal mégis jobban hasonlítanak egyes magyar siratórészletekre (6. példa). Később a 6. és a 10.3 csoportban látni fogunk a magyar siratókhoz még közelebb álló karacsáj formákat is.

4. osztály: négysoros dalok (ál)kupolás szerkezettel, I(x)y kadenciákkal

E dallamokban alacsonyabb I. és IV. sor fog közre magasabb II. és (részben magasabb) III. sorokat. Emelkedő kezdetük ellenére e dalokat a régebbi karacsáj dalok közé sorolhatjuk, és nem rokoníthatjuk őket a magyar népzene új stílusának visszatérő szerkezetű dallamaival (7. példa).

6. osztály: négy rövid sor (2) és (♭ 3) főkadenciákkal

Ebben az osztályban kisterces skálákon kiegyensúlyozottan ereszkedő négysoros dallamok vannak magasabb kezdősorral, középmagasságban mozgó középső és alacsonyabb IV. sorokkal. Ebből az általános képből két dallamfajta emelkedik ki. Az egyik újabbnak tűnik, ennek soraiban szekund-szekvenciás ereszkedést látunk. Mint már említettük, a magyar kutatás bizonyos szekvenciázva ereszkedő dallamokat a siratók leszármazottjainak tart, azonban ezek lényeges jegyeikben eltérnek a most vizsgált karacsáj dallamoktól.

A másik dallamfajta szerkezete kiegyensúlyozottabb, mondhatnánk, méltóságtelesebb, és általános leírása nagyban hasonlít a magyar és több más nép „pszalmódizáló” stílusának leírásához. E dallamok I. sora magasabban mozog, majd a 4. vagy 5. fokon zár. II. és III. soruk sokszor hasonló egymáshoz, ezek alapvetően a *m–r–d* hangokon mozognak, és *do*-n zárnak (a III. sor vége gyakran változatosabb). IV. soruk pedig az 5–7. fokról ereszkedik az alap-

¹⁵ A különböző török népek siratói közötti összefüggésről lásd SÍPOS 1994; 2000; 2001; 2006.

6. példa. A magyar sirató kisformájához kissé hasonló karacsáj dallam

$\text{♩} = 84$ v2005 9-5

Men' a - la - şam çab-han e - ted hay hay hay hay

Qız-ğan - lay da qab-han e - ted hay hay hay

7. példa. Visszatérő szerkezetű karacsáj dallam

$\text{♩} = 92$

harmonika

hangra.¹⁶ Ezt a dallammozgást számos karacsáj dallamnál látjuk. Ilyen dallamokkal és fejlettebb változataikkal az azeri, az anatóliai vagy a magyar népzeneben is bőségesen találkozunk (Sáros 2000), a magyar dallamokat azonban

¹⁶ Az $5(\flat 3)1$ kadenciaképletűek kevésbé, az $5(\flat 3)\flat 3$ kadenciájúak pedig jobban hasonlítanak a magyar-anatóliai pszalmódizáló dallamokra, ezen belül is inkább az anatóliaiakra. A török népek pszalmódizáló dallamairól lásd Sáros 1994; 2000; 2001; 2006.

8. példa. Egy karacsáj „pszalmodizáló” dallam

az általános hasonlóság mellett pentaton jellegük a többiektől megkülönbözteti (8. példa). Az itteni karacsáj dallamok egy része vallási *zikk*, és sok közöttük az altató is, ami arra utalhat, hogy régebbi formával van dolgunk, mely bekerülhetett a vallási repertoárba.

10. osztály: egy- és kétsoros tripodikus dallamok

A 10. osztály népes 10.3-as csoportjában (2) főkadenciájú, nagyterces dallamok találhatók. Ezek közül egyesek szabad előadásmódjukkal, a sorok improvizatív formálásával és ereszkedő dallamvonalukkal már valóban felidéznek a magyar és az anatóliai siratók világát. A dúr-hexachordon ereszkedő, *re* és *do* sorvégződésű alakzat a karacsáj (és kabard) népzeneben egy szélesebb *rubato* zenei stílusnak a része, melyben hősénekek is szerepelnek. E dallamok között a leggyakoribb szerkezet az, amikor a sorok egymás melletti hangokon záródnak, de vannak soronként az alaphangra ereszkedő, illetve néha az alaphangnál magasabban záródó dallamok is (9. példa).

Ugyanakkor az osztály számos dallama a felszíni hasonlóságok mellett jelentős eltéréseket is mutat a magyar siratóktól. Ilyen például az egyes sorok végén a záróhang alatti kvintre történő leugrás vagy a *r-t-d* sorzárlat. Az ef-

9. példa. Magyar siratóra hasonlító karacsáj hősének

♩ = 138

Wo, can-net-li bol-sun a Eç-ki-baş-la-nı Do-ma-lay

Tınç-lıq a coq - du da sen Uçku-landan qo-ra-may

féle fordulatok és általában a sorpárok feszes ritmusú előadása idegen a magyar és anatóliai siratóktól.

A dallamsorok a $f-r-d \rightarrow (t)-s$ irányban lefelé bővíthetnek. Bővülés a magyar és anatóliai siratóknál is található, de ott többnyire $f-r-d \rightarrow t-l$, illetve a $f-r-d \rightarrow t-l-s$ bővülést látunk. A karacsáj bővülésre szemléletes példa a legnépszerűbb karacsáj dallamstílusnak az a típusa, amelynek I. sorai a siratóban szokott módon *szo*-ról *re*-re, illetve *do*-ra ereszkednek, III–IV. soruk azonban leugrik az alsó *szo* hangra majd a dallam *do*-n zár (10. példa).

Még erősebb a központi kétmagú sirató-dallamformától való eltérés, ha a *do*-ra aláhullámzó sort egy *szo*,-ra ereszkedő sor követi. Erre is találunk magyar párhuzamokat, de míg a karacsáj sirató beleillik a számos mixolíd karacsáj dallam közé, addig mixolíd magyar dallam viszonylag kevés van.

A következő karacsáj siratót egy lakodalmi zenészként tevékenykedő aszszony énekelte el szöveg nélkül (11. példa). Jellemző, hogy még ezt is csak úgy tette meg, hogy a helybelieknek, főleg a férfiaknak ki kellett menniük. A bent maradó nők reakcióiból és az ének közben beálló siratós hangulatból megállapíthattuk, hogy a sirató hiteles volt. A többször is elénekelt sirató dallam alapvetően a pentaton $s-m-r-d-l,-s$, hangsoron ereszkedik le, a *fa* legfeljebb csak hangsúlytalan helyeken szólal meg. Van kétsoros változata is, itt az I. sor *do*-pentaton ereszkedésére a II. sor *szo*-pentaton ereszkedése válszol. Elgondolkodtató, hogy ebben a határozottan nem-pentaton dallamvilágban éppen a sirató hangsora pentaton.

10. példa. a) törökországi karacsáj sirató $f-r-d \rightarrow (t)-s$ dallam
 b) magyar sirató (DOBSZAY 1983: 29/d)

Karacsáj

Magyar

11. példa. Kaukázusi balkár sirató do-n, majd szo-n végződő sorokkal.
Hasonló magyar sirató pl. DOBSZAY 1983: 37/aa.

11. osztály: négysoros, tripodikus dallamok

A 11. osztály 11.1 csoportjának 5 (b3) b3/4 kadenciasorú közkedvelt tripodikus dallamaihoz szintén könnyű magyar párhuzamokat találni. A dallam I–II., illetve III–IV. sorai között (nem pontos) kvart-kvint párhuzam látható (12. példa).

12. osztály: speciális szerkezetű „jir”¹⁷ dallamok

A 12. osztály egyes csoportjaiban feltűnnek 1(4/5)1 kadenciájú dallamok alacsony I. és IV. sorral és magasabb II–III. sorokkal. E dallamok egy részében az I. sor közepén leereszkedik az alaphangra, másoknak az I. sora ereszkedő vagy domb alakú (13. példa). Ahogy AB/AC, sőt AB⁵AB szerkezetük mutatja, a korábban látott 4. osztály dallamaihoz hasonlóan e dallamok sem rokoníthatók sem a magyar kupolás dallamokhoz, sem a 13. osztály kupolás dallamaihoz. A II. sor kadenciája ugyan itt is gyakran (5), de a III. sor sok esetben az I. sor variánsa, vagy ha nem is variáns, akkor is mélyre süllyed.

¹⁷ Ejtsd: dzsir.

12. példa. Négysoros tripodikus karacsáj dallam.
Hasonló magyar dal pl. VARGYAS 2002: Nr. 064.

$\text{♩} = 198$ v 2005 14-6+

Sa - ri ga - vur mül - kü - büz - nü al - ған - ді

Cü - rek - le - ge qa - ra mu - hur sal - ған - ді

Mü - min ka - fîr ta - nım - la - yın qal - ған - ді

Al - dan - ma - ғız a - hır za - man dun - ya - ға

13. osztály: négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel

A végére hagytam néhány olyan karacsáj dallamot, amelyek kupolás szerkezetük miatt újabb stílusúaknak tűnnek, és valóban szoros zenei rokonságot mutatnak egyes magyar új stílusbeli dallamokkal (14. példa).

Sok esetben tehát nem nagyobb magyar és karacsáj dallamcsoportok rokonságát látjuk, inkább csak elszórtabb hasonlóságokat, ezek részletes bemutatása azonban meghaladja e tanulmány terjedelmét. Egy kis statisztikát azonban érdemes áttekinteni. A teljes gyűjtést jól reprezentáló 375 karacsáj dallam egyharmadához lehet magyar párhuzamot állítani, egy-egy karacsáj dallamhoz alkalmasint többet is. Így a vizsgált 357 karacsáj dallamhoz 240 magyar dallampárhuzam társul. A párhuzamok mintegy fele (159) meggyőző, a többi pedig hangnemben, dallammenetben mutat hasonlóságokat, illetve kissé távolabbi analógiaként értékelhető.

13. példa. Emelkedő karacsáj „jir” dallam

Poco rubato, ♩ = 88

3a-6-8

Ü-yü - büz al-lın - da oy suw - çuq dey - le

Ol bet - ni - qol - nu cu-war - ға

Al - ғын - ça me-ni qo-lum - dan kel-mey-di

Tar - tıb be - li - mi bu-war - ға

14. példa. Kupolás szerkezetű karacsáj dallam

♩ = 84

Süy-ge-nim sen a - lay a - ruw bol - ған - sa

Ay kün da toh - tab qa - rar - ça sarı - ға

Me - ni cü - rek tınç - lı - ғы - mı al - ған - sa

İy-nan can-ıuz sen-se na - sıb ber - lik marı - ға

További párhuzamok és összefoglalás

Mindez a magyar és a karacsáj anyag szoros zenei kapcsolatát mutatja, de ahogy a fenti elemzések során is láttuk, koránt sincs szó azonosságról. Még is nagyon elgondolkoztató a dallamvonalak, a hangnemek, a ritmusképletek stb. ilyen nagyfokú hasonlósága. Ráadásul ha valaha e dallamok ősei közelebb is lettek volna egymáshoz, a közben eltelt évezrednyi idő alatt bizonyosan legalább ennyire megváltoztak volna.

Mint láttuk, a karacsáj és magyar *gyermekdalok* között a tágabb stílusazonosság mellett csak távolabbi, általános hasonlóságok voltak felfedezhetők. A karacsáj–balkár pszalmódizáló és sirató dallamok azonban ugyanabba a bartóki ős „stílus-faj”-ba tartoznak, mint a magyar, anatóliai, sőt a bulgár, szlovák és egyes más népek megfelelő dallamai.¹⁸ Noha az általánosabb stílusazonosság alatt jellegzetes etnikai, illetve areális különbségek mutatkoznak, az egyedi jelenségek hasonlósága, a dallamformálás mégis megengedik a tágabban értelmezett közös eredetre, de legalábbis a szorosabb zenei rokonságra vonatkozó kutatások folytatását.

Három generáció Balkárföldön

¹⁸ Nem minden népnél találhatók azonban ilyen dallamok, pl. a finnugor népeknél, talán a siratót kivéve, egyáltalán nincsenek, és a török népek repertoárjában is többnyire csak az egyik vagy a másik fordul elő. (Egyelőre még nem teljesen megfejtett, hogy az anatóliai törökségnél miért szerepel mind a három dallamfajta olyan nagy mennyiségben.)

További következtetések levonásához azonban fontos lenne jobban ismernünk a karacsájok szomszédainak, azon belül is főleg az oszétoknak, a kabardoknak és a cserkeszeknek a népzenejét, hiszen több zenei réteg hasonlósága fedezhető fel e népek és a karacsájok–balkárok népzenejében. A legfontosabb, legelterjedtebb karacsáj–balkár dallamosztály számos dallamához lehet például a magyaron kívül kabard párhuzamot is állítani, noha a kabardoknak a nevükön kívül valószínűleg semmi közük nincs a magyar etnogenezishez.¹⁹

Mindenesetre jelen kutatásunk újra megerősíti azt a megállapítást, hogy az egyes népek zenéjét nem kezelhetjük külön; mindenképpen nagy területeken élő népek kultúrájának összehasonlító vizsgálatára van szükség.

Karacsáj lovas

Irodalom

BARTÓK Béla

1937 Népdalkutatás és nacionalizmus. In BÖI 597–603.

BÖI = *Bartók Összegyűjtött Írásai*. 1. köt. Közreadja Szöllősy András. Budapest, Zene-műkiadó, 1966.

CHOLNOKY Jenő

1905 Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. *Földrajzi Közlemények*, 6: 207–210.

CZEGLÉDY Károly

1955 Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. *Antik Tanulmányok*, 2: 121–140.

DOBSZAY László

1983 *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ERDÉLYI István

2000 Szádeczky-Kardoss Lajos naplója és az első Zichy-expedíció. *Turán*, 3/3, június–július: 17–26.

¹⁹ Néhány kabard példa: GIPPIUS–BARAGUNOV 1986–1990: Nr. 58, Nr. 59 és Nr. 60.

- GIPPIUS, Evgenij Vladimirovich – BARAGUNOV, V. Ch.
 1981 *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši Adygov*. Tom 2. *Nartskie pšinatli*. Moskva, Vsesojuznoe Izdat. Sovet. Kompozitor.
 1986–1990 *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši Adygov*. Tom 3. *Geroičeskie veličal'nye i plačevye pesni*. Moskva, Vsesojuznoe Izdat. Sovet. Kompozitor, 1. Čast 1: 1986, Čast 2: 1990.
- GLATZ Ferenc (szerk.)
 1996 *A magyarok krónikája*. Budapest, Helikon.
- KODÁLY Zoltán
 1976 *A magyar népzene*. 7. kiadás. Vargyas Lajos által javított és bővített kiadás. Budapest, Zeneműkiadó. (1. kiadás: 1937.)
- MNT II *Jeles napok*. S. a. rend. Kerényi György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. /A Magyar Népzene Tára = Corpus Musicae Popularis Hungaricae. Szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán./
- OTAROV, Omar
 2001 *Karaçay–Malkar Halik Jirla*. Elbrus, Nałçik.
- RÓNA-TAS András
 1996 *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, Balassi.
- SÍPOS János
 1994 *Török népzene I*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 412 p. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 14./
 1997 Similar musical structure in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian folk music. In *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe*. Proc. of the 39th Permanent International Altaistic Conference [PIAC] Szeged, Hungary: June 16–21. 1996. Berta Árpád ed. Szeged, 1997. 305–317. /Studia Uralo-Altaica, 39./
 2000 *In the Wake of Bartók in Anatolia*. Budapest, European Folklore Institute, 350 p. /Bibliotheca Traditionis Europaeae, 2./
 2001a *Bartók nyomában Anatóliában*. Hasonló magyar és anatóliai dallamok. Budapest, Balassi.
 2001b *Kazakh Folksongs From the Two Ends of the Steppe*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
 2001c Report on my Expedition in the Caucasus. In *Néptörténet–Nyelvtörténet. A 70-éves Róna-Tas András köszöntése*. Szerk. Károly László, Kincses Nagy Éva. Szeged. 155–184.
 2004 *Azeri folksongs. At the Fountain-Head of Music*. Budapest, Akadémiai Kiadó. Melléklet: 1 db CD AKKCD 12/2004.
 2005 *In the Wake of Bartók in Anatolia*. 2nd ed. Budapest, European Folklor Institute. Suppl. CD-ROM.
 2006a *Azerbaijan El Havalari – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*. Bakû, Azerbaijan.

- 2006b *Türk–Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması. – Comparative Research on the Folk Music of Turkic and Hungarian People.* Ankara, T.I.K.A. (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) – Macaristan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği'nin yayını.
- 2009 *Azerbajdzsáni népzene. A zene forrásainál.* Budapest, Európai Folklór Intézet. Melléklet: 1 db CD.

TARDY Lajos

- 1971 *Régi magyar követjárások keleten.* Budapest, Akadémiai Kiadó. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 11./
- 1973 Az első európai híradás Madzsar városáról. *Magyar Nemzet*, május 6. és 11.
- 1988 *Kaukázusi magyar tükör. Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 20./

TAVKUL, Ufuk

- 1993 *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür.* [A kaukázusi 'dağlilar' élete és kultúrája.] Istanbul, Ötüken Neşriyat.

VARGYAS Lajos

- 2002 *A magyarság népzeneje.* 2., jav. kiadás. Budapest, Planétás.

VÁSÁRY István

- 1972 *Ógyallai Besse János kaukázusi tudósításai.* Budapest, Kőrösi Csoma Társaság, soksz.

ZICHY Jenő

- 1897 *A magyar faj vándorlása.* Budapest, Ranschburg Gusztáv kiadása.